

ДИАЛЕКТНИ РАЗЛИЧИЯ

Сложните по своя характер различия между българските диалекти могат да бъдат категоризирани и представени в три основни рубрики. Описанието по-долу следва такъв модел.

В рубриката *Фонетика* се описва звуковата система на диалекта. Специално внимание е обърнато на застъпниците на основни старобългарски гласни, тъй като те очертават ясно разграничени ареали.

В рубриката *Ударение* се описват систематични различия в мястото на ударението в сравнение с книжовния език.

В рубриката *Морфология* се описват характерни отличителни черти на съществителните, местоименията и глаголите в сравнение с книжовния език.

* * * * *

ЦЕНТРАЛНОРУПСКИ: РОДОПСКИ: тихомирски

Село Тихомир се намира в Източните Родопи, в най-южната част на района на Крумовград. Малко или почти нищо не се знае за говора му, преди Стайко Кабасанов да публикува монографичното му описание (Кабасанов 1963). Впоследствие той привлича голямо внимание с твърде архаичните си черти.

Според Кабасанов говорът е уникален и не може да бъде групиран в една система с околните говори, но все пак споделя някои фонетични и лексикални особености със съседните села (Кабасанов 1963: 3). Авторите на картата разработена от Института за български език (http://ibl.bas.bg/bulgarian_dialects/) ги разглеждат като единна група, която наричат тихомирски диалект. Тук разглеждаме заедно двете села от тази група, представени в сайта, самото Тихомир (Т) и Шумнатица (Ш). В същото време отчитаме уникалността на тихомирския говор, като посочваме специфичните му черти отделно (в края на рубриките Фонетика и Морфология).

Следва списък на особеностите както на говора на Тихомир, така и на по-широката тихомирска група, базиран на текстовете от двете села представени в сайта. Примерите са взети от текстовете.

Съкращения: с главна буква е означено населеното място, както е посочено по-горе; числото, което следва, показва номера на текста от това село (например Т1 = Тихомир 1, Ш2 = Шумнатица 2), а след многоточието е номерът на реда в текста, където посочената форма се появява.

Фонетика

- Ятовата гласна обикновено се явява в ударена сричка като /ê/, но понякога и като /e/.

Примери: л'èп (Т1: 46), бèга (Т1: 72), гр'èе (Ш1: 45), бèлу (Ш3: 226), цèлу (Ш3: 36) // л'èбате (Т2: 44)

- Етимологичното я се явява в ударени срички като /ê/ в Тихомир и като /a/ в Шумнатица.

Примери: ч'èкэ (Т1: 83), йèслэ (Т3: 12) // йàдене (Ш3: 106), ч'àкэш (Ш3: 132)

- Както и в други родопски говори, четири важни старобългарски гласни (двата ера и двете носовки) са се слели, с уговорката, че мекостта на предходната съгласна отличава двете предни гласни от двете задни (Miletich 1912: 29). Резултатът обаче е различен в двата говора: /ô/ в Тихомир и /a/ в Шумнатица. Малкият ер понякога се явява като /e/.

Примери с голям ер: дòскэ (Т3: 75), исòһне (Т2: 92) // светòт (Ш1: 35)

Примери с голяма носовка: зòби (Т3: 71), крòпэ (Т1: 178) // кàштата (Ш3: 109)

Примери с малък ер: *ап'òнеш* (Т1: 246), *тèнкà* (Т1: 189) // *л'àснy* (ШЗ: 150), *зèмеш* (ШЗ: 216)

Примери с малка носовка: *пр'òдена* (Т1: 190), *зèт'òгнеме* (Т1: 179) // *гл'àдàй* (ШЗ: 161)

- Силабичните плавни съгласни се явяват в Тихомир като /òp/ и /òл/, а в Шумнатица като /ap/ и /al/.

Примери: *вòртнеш* (Т1: 242), *пòрстен'е* (Т1: 24), *нèпòлни* (Т1: 246), *вòлнèтè* (Т1: 245) // *пàрскани* (ШЗ: 46), *вòлнèтè* (ШЗ: 218)

- Съгласната /x/ се замества с /h/ или изпада, независимо от позицията в думата.

Примери: *хурк²и* (Т1: 202), *хàркмèтè* (ШЗ: 82), *дràбèхан* (Т2: 182), *сèберàнè* (Ш2: 29) // *òрè* (Ш1: 23), *лèп* (Т1: 46), *клèд'èмен* (Т2: 113), *изб'àгèè* (Ш2: 30). (Е *hurkai*)

- Групата /дн/ се асимилира в /нн/ или се опростява в /н/.

Примери: *спàнне* (Т1: 171), *с'èннеш* (ШЗ: 111) // *пòницò* (Т2: 11)

- Групата /бн/ е асимилирана в /мн/.

Пример: *дрèмничкy* (Ш2: 28) [в текстовете от Тихомир липсва пример]

СПЕЦИФИЧНИ ЧЕРТИ НА ТИХОМИР ВЪВ ФОНЕТИКАТА

- Докато в почти всички български диалекти гласната ери (*ы*) се е сляла с /и/, в Тихомир тя е запазила първоначалната си лексикална дистрибуция и се явява като предна тясна незакръглена гласна с централизирано начало /^oи/. В неударени срички понякога се явява като /ъ/.

Примери: *ам²иеме* (Т2: 35), *б²ива* (Т2: 159), *дру²гкв²и* (Т1: 141), *кòр²и* (Т2: 60) // *дупк²* (Т3: 75). (Е

- Както много (но не всички) диалекти говорени от българи мюсюлмани, Тихомир се характеризира с явлението, известно като „акавизъм“: заместване на неударено /o/ с /a/. Специфичното за Тихомир е, че то се наблюдава не само в предударени, а във всички неударени срички.

Примери: *ап²нèш* (Т1: 217), *кòпелета* (Т1: 72), *мнòга* (Т1: 179)

- В Тихомир гласната /e/ е заместена с /o/ в ударени срички след посталвеолни съгласни и /й/.

Примери: *йòри* (Т3: 61), *варшòме* (Т3: 50), *ж'òна* (Т1: 78)

- В говора на Тихомир се срещат дълги съгласни; те се явяват в плурални форми на съществителни от мъжки род и в отглаголни съществителни.

Примери: *камидòн:е* (Т1: 41), *сак²ул':е* (Т2: 212), *йàден:е* (Т3: 57)

Ударение

- Ударението редовно се отмята в друсрични съществителни от женски и среден род.

Примери: *дòска* (Т3: 75), *ж'òна* (Т1: 78), *жèна* (Ш1: 15) // *к'èста* (Т2: 57), *дòрво* (Т3: 39), *т'èле* (ШЗ: 175)

- Начално ударение във формите за първо лице единствено число сегашно време.

Примери: *з̀апит̀ам* (Ш1: 44), *к̀лад̀дам* (Т2: 136)

- Начално ударение в императивните форми.

Примери: *в̀иди* (Ш3: 261), *з̀ак̀р̀ти* (Ш3: 161)

Морфология

- Плураалното окончание за съществителните от мъжки род е /-e/.

Примери: *п̀ор̀стен 'e* (Т1: 24), *гр 'ѐбене* (Т1: 99), *иу̀ра̀не* (Ш3: 209), *бу̀рк̀ане* (Ш3: 12)

- Както в другите родопски говори, и тук се използва троен член, при който говорещият може с различни форми да изрази близост, дистантност или неутралност по отношение на разстоянието. Родопските говори са между основните, но не са единствените, които притежават тази черта. В други говори, например в трънския, близост се изразява с форманта /-в-/. В Родопите близост се изразява с форманта /-с-/. Във всички говори с троен член неутралност и дистантност се означават съответно с формантите /-т-/ и /-н-/.

Примери: *ай̀л̀д̀кат* (Т1: 47), *мата̀вил̀кан̀о* (Т1: 264), *с̀вет̀ат* (Ш1: 45), *с̀ич̀ку̀ну* (Ш3: 211)

- Членът за мъжки род множествено число е /-то/ (или /-со/, /-но/).

Примери: *ст̀ан:ето* (Т1: 141), *ча̀й̀рето* (Т2: 16) // [в текстовете липсват примери за близък и дистантен член]

- Тройният член неизменно предполага и тройна система при показателните местоимения.

Примери: *с̀ѐе* (Т1: 201), *т̀до* (Т2: 215), *н̀в̀а* (Т3: 2), *с̀в̀а* (Ш1: 45), *т̀а̀а* (Ш1: 15), *н̀в̀а* (Ш3: 236)

- Местоимението *как̀в* и производните му се използват вместо *кой* в атрибутивна функция. Освен това формата *н̀ек̀ва* се използва вместо *нещо*.

Примери: *н 'а̀к̀кви изб 'а̀г̀г̀а* (Ш2: 30), *п̀ос̀ле ад̀еме н̀ек̀ва* (Т1: 34)

- Използва се въпросителното местоимение „кина“ вместо „какво“.

Примери: *к̀ан̀а* (Ш3: 156), *к̀ан̀а* (Т1: 1)

- Окончанието за първо лице единствено число сегашно време е /-м/ за всички глаголи.

Примери: *к̀а̀ж̀ам* (Т1: 1), *т̀д̀чем* (Т1: 102), *п̀р̀ам* (Ш3: 93)

- Към плураалните окончания за минало време се добавя съгласната /н/.

Примери: *б̀ѐан* (Ш2: 37), *з̀ак̀р̀д̀ан* (Ш4: 8), *дра̀б̀ѐхан* (Т2: 182), *к̀лад 'ѐмен* (Т2: 113)

- Аористната тематична гласна /o/ е заменена с /a/ (произнасяно /ə/ извън ударение).

Пример: *д̀а̀д̀аме* (Ш1: 93)

- Аористните форми на някои глаголи се образуват от сегашната основа.

Пример: *с̀а̀бер̀а̀н̀а* (Ш2: 29)

- Някои вторични имперфективни глаголи се образуват от перфективната основа.

Примери: *ка̀жуваме* (Т1: 219), *ра̀дъше* (Т1: 38), *фа̀те* (ШЗ: 166)

СПЕЦИФИЧНИ ЧЕРТИ НА ТИХОМИР В МОРФОЛОГИЯТА

- Редовно се използват неноминативни форми на съществителните от женски род. Окончанието обикновено съвпада със застъпника на голямата носовка, т.е. /ô/, но понякога се срещат и /o/ или ог /ɔ/ (а задна тясна незакръглена гласна, подобна на турската гласна /i/).

Примери: *мата̀вилкò* (Т1: 227), *пòницò* (Т2: 11) // *х̀урко* (Т1: 201), *ара̀нкѡ* (Т1: 39)

Тези форми са резултат от интересно развитието на българския език, който постепенно изгубва всички падежни окончания при съществителните. В предпоследния етап на този процес, съществителните от женски род са имали само две падежни форми (вместо наследените 7): именителна и т.н. казус генералис, който наследява формата на винителния падеж (с окончание голяма носовка) и е бил използван за всички други значения.

- Тихомирският говор е уникален със запазването на неноминативни форми при всички съществителни от мъжки род (за разлика от други диалекти, които са запазили неноминативни форми само при съществителни за одушевени предмети). Окончанието за тези форми е /ъ/ или /a/.

Примери: *кл̀инъ* (Т1: 31), *то̀ка* (Т1: 140)

Членът за неноминативните форми за мъжки род единствено число е */-ame/*.

Примери: *ста̀на̀те* (Т1: 101), *л`ѐбат`е* (Т2: 40)

- В тихомирския говор се използва относителното местоимение „ажит“.

Примери: *аж̀ит̀ има̀ д`у̀вèне* (Т2: 182), *аж̀до̀то̀ зна̀м* (Т1: 1)

Литература:

Кабасанов, Стайко. 1963. *Един старинен български говор. Тихомирският говор*. София: Издателство на БАН.

Add Miletich, also in E